

Spenska gravkoret vid Gryta kyrka – ett verk av Carl Christoffer Gjörvell

GÖRAN ULVÄNG

I sydvästra Uppland, vid den gamla landsvägen mellan Uppsala och Enköping, ligger Gryta kyrka. Den långsträckt, gulfärgade byggnaden under spåntak med sin muromgårdade kyrkogård har en lång och intressant historia, men arkitektoniskt sett utmärker den sig inte i övrigt från många andra uppländska kyrkor.

Det är inte heller kyrkan man först lägger märke till när man nalkas platsen, utan det som dominerar synfältet är en kubisk, gulfärgad byggnad – ett gravkor för den grevliga ätten Spens, godsägare i socknen i närmare 250 år på säterierna Höja och Salnecke med många underlydande gårdar.

Byggnaden har ett utpräglat klassicistisk uttryck med den kubiska formen, ett flackt pyramidtak av plåt, och dess slätputsade fasader. Utsmyckningen inskränker sig till en bred fris vid takfoten och ett ensamt lunettfönster på varje

sida. Endast ingångssidan i väster har en mer artikulerad arkitektur med en mitt-risalit krönt med en fronton, och en där- under infälld inskriptionstavla i en triglyf-fris. Ingången pryds av en valvbåge som vilar på en gesims. Inuti rymms ett rum med altare, och under detta en krypta med två stora sarkofager av kalksten samt ett kolumbarium.

Bakgrunden till gravkorets uppförande och dess ålder är känd sedan länge. Den 27 mars år 1802 avled grevinnan Ulrika Eleonora Falkenberg, hustru till greve Carl Gustaf Spens på Salnecke, och kort därefter, den 11 juli, fick Carl Gustaf Spens tillstånd av sockenstämman att "för Sig och Sin familj här på Kyrkogården uppmura en graf".¹

Men vem som ritat byggnaden har varit okänt. Greve Erik Spens, som forskade mycket om sin släkts historia, menade att upphovsmannen var Olof Tempelman, en av det tidiga 1800-talets



Gryta kyrka med det Spenska gravkoret sett från den förbipasserande gamla landsvägen "Erikskatan". Som synes har gravkoret en mycket framträdande placering, och är det första man lägger märke till då man nalkas kyrkan. Foto Göran Ulväng.

många skickliga arkitekter, och bland annat anlitad av Carl Gustafs farbror, landshövdingen Fredrik Gustaf Spens på Börstorp i Västergötland.²

Gustaf af Sillén har även lyfts fram som en tänkbar kandidat, vilket inte heller skulle vara otroligt; af Sillén växte upp på en gård i trakten, Ryda säteri i

Nysätra, och var även verksam här, bland annat ritade han huvudbyggnaden på överstebostället Landsberga i grannsocknen Biskopskulla.

Men arkitekten bakom verket är faktiskt en annan framstående arkitekt, den mycket anlitade Carl Christoffer Gjörvell.

Carl Gustaf Spens och Gjørvell

Att det är Gjørvell som ritat gravbyggnaden framgår av bevarade räkenskaper i det omfattande gårdsarkivet på Höja, som de nuvarande ägarna Anne-Cathrine och Gustaf Adlercreutz låter ordna upp och katalogisera. Bland de många verifikationer som påträffats där finns en notering om att Gjørvell den 14 maj år 1802 utkvitterat 15 Riksdaler "för Ritning till Grafven". En bunt verifikationer från året därefter redogör för uppförandet av gravbyggnaden.

Gjørvell var född år 1766 och son till den berömde publicisten m.m. Carl Christoffer Gjørvell. Han utbildades vid Konstakademiens arkitekturskola, och var sedan elev till Desprez som ledde det stora slottsbygget på Haga fram till år 1793. Efter detta for han på en bildningsresa till Rom, och blev några år därefter utnämnd till Stockholms stadsarkitekt, en tjänst han innehade fram till sin död år 1837. Kända ännu bevarade byggnader uppförda efter hans ritningar är till exempel eko-templet på Haga och garnisonsjukhuset på Kungsholmen.³

Men Gjørvell erhöll också en mängd privata uppdrag av godsägare, ämbetsmän, och handelsmän, av vilka många ingick i faderns stora kontaktnät.

Bland de många godsägare som anlidade Gjørvell fanns greve Melker Axel Falkenberg, bror till Ulrika Eleonora Falkenberg, som år 1800 anlitat Gjørvell

för uppförandet av en ny huvudbyggnad på sitt gods Åda utanför Trosa⁴, och det är kanske via denne svåger som Carl Gustaf fick kontakt med Gjørvell.

Gjørvell blev även fortsättningsvis anlitat i den Falkenberg-Spensiska släktkretsen. Kända arbeten är inredningar på Tistad i Södermanland, där systemen Henrietta Elisabeth Falkenberg bodde med sin man Gustaf Wachtmeister, och ett gravkor för brodern, godsägaren på Brokind, Henrik Falkenberg, vid Vårdsnäs kyrka i Östergötland.⁵ Åt Carl Gustaf Spens gjorde han år 1805 ett förslag till ny park på Höja⁶, och året därefter erhöll han uppdraget att rita en huvudbyggnad på godset Ribbingsholm i Östergötland som Carl Gustaf Spens förvärvat, och som även uppfördes kort därefter.⁷

Graven

Gjørvell var alltså en arkitekt som gärna anlidades av Carl Gustaf Spens, och det första uppdraget kan ha varit just gravkoret vid Gryta kyrka. Detta uppdrag måste dock Gjørvell ha fått ganska snart efter hustruns död, eller till och med före hennes bortgång. Hon avled i slutet av mars år 1802, och redan i början av maj var ritningarna färdiga. Det är troligt att hon varit sjuk en längre tid – hon avled i lungrot – och att behovet av en gravplats för familjen därmed diskuterats en tid.

För som Erik Spens påpekat var Spens-



Spenska gravkoret som det såg ut innan renoveringen år 1954. Vid denna tid var byggnaden svårt förfallen, med stora läckage i plåttaket. Under loppet av 1800-talet hade byggnaden reparerats nödtorftigt, bl.a. hade gavelfrontonen på framsidan murats igen. Foto i Upplandsmuseets bildarkiv.

sarna i tidigare generationer främst bosatta i Östergötland, där de hade ett gravkor i Östra Skrukeby kyrka, en grav som Carl Gustafs farfars mor Beata Bonde hade köpt av familjen Ribbing år 1727.⁸

Att begravas i ett gravkor eller under golvet i kyrkan var vid denna tid en

självklarhet för förmögna ståndspersoner, och kyrkan var överhuvudtaget en viktig arena för deras manifesterande både i livet och efter döden.⁹ I Gryta satt herrskapen från gårdarna Gryta, Höja, Salnecke och Husby alltid i de främsta bänkarna¹⁰ och en stor del av inventa-



Gravrummet i källarvåningen som det såg ut på 1950-talet innan renoveringen. De två sarkofagerna för Carl Gustaf Spens och hans hustru Ulrika Eleonora Falkenberg var placerade bredvid varandra, och i övrigt fylldes utrymmet med kistor staplade på varandra. Vid renoveringen år 1954 lades ett nytt golv in, sarkofagerna flyttades isär så att en trappa kunde få plats, och ett kolumbarium murades upp längs med väggen. Foto i Upplandsmuseets bildarkiv.

rierna var skänkta av familjerna Grissbach, Spens, Rosensköld, m.fl., noggrant märkta med årtal, vapen och initialer. I slutet av 1700-talet blev det förbjudet att begrava människor inne i kyrkorna, främst av hygieniska skäl, och av denna anledning blev det under 1800-talet första hälften vanligare med friliggande gravkor ute på kyrkogårdarna.

Carl Gustaf Spens hade en stark anknytning till Östergötland, och kom framdeles också att äga flera gods där. Ännu år 1772 hade han tydligen för avsikt att låta sig begravas i Östra Skrukeby, för detta år förvärvade han ytterligare ett gravkor i kyrkan från en Nils Lang-

mjhr.¹¹ Men under hela sin uppväxt bodde han i Gryta, på säteriet Höja som var hans fideikommiss, och han kom förmodligen så småningom känna sig mer hemma i Uppland än i Östergötland. Med förvärvet av Salnecke år 1783, och överförandet av fideikommissrättigheterna dit från Skiringe i Södermanland och Steninge i Finland, blev han än mer knuten till socknen.¹² Salnecke blev därefter hans huvudgård i det stora gods-komplex han byggde upp i Uppland och Östergötland.¹³

Vad som är intressant att notera är att ritningarna var färdiga redan två månader innan sockenstämman behandlade

ärendet och utfärdade tillståndet att uppföra gravkoret. Kanske behövdes ritningarna för att sockenstämman skulle kunna övertygas, men troligare är att Spens hade bestämt sig, och som den utan jämförelse största jordägaren i socknen och stor donator till både kyrka och skola fanns det förmodligen få som kunde eller vågade opponera sig.

Uppförandet

Arbetet med gravkoret påbörjades redan under sensommaren 1802. Den första noteringen härrör från 1 september då en Björkström fick betalt för den traktering han höll med för de arbetande. Med stor sannolikhet var det främst röjnings- och grundläggningsarbeten som utfördes detta år, bland annat skulle en del av kyrkogårdsmuren rivras ned. Uppgifter om vilka som utförde detta saknas, men troligen var det dalkarlar. Räkenskaperna för Salnecke upptar årligen stora poster för dalkarlar som sprängde och sågade sten och byggde broar och murar, och det är sannolikt att del av detta arbete var förlagt till den nya gravplatsen.

Den 24 mars nästföljande år tecknade Spens ett kontrakt med murmästaränkan fru Prim och hennes verkgesäll Per Holmberg från Stockholm som skulle utföra huvuddelen av arbetet till en kostnad av 235 Riksdaler. Enligt kon-

traktet skulle Spens vid sidan av detta hålla med fem stycken "murhustrur", betala transporter från Stockholm och tillbaka för fyra murare, hålla med två rum på stället, samt låta tillse att de anställda "emot Contant betalning kunna få nödvändiga matvaror".

Murningsarbetena pågick sedan under hela maj och juni, och till delar även under hösten. En stenhuggare Anders Olsson från Stockholm framställde de släta stenarna till golv och trappa, som kom på plats i juli, och för snickeriarbetena svarade dels en Palmgren från Stockholm, dels en mjölnare Ålander, som reste takstolarna, spikade panel, lade in brädgolv och förfärdigade tre fönster. En Olof Lodén från Stockholm täckte taket med valsad koppar från Avesta under augusti månad.

Tyvärr saknas verifikationer som skulle kunna berätta mer om uppförandet, vem som levererade inskriptionstavlan och sarkofagen till exempel, eller vilken kulör byggnaden var avfärgad i. Av Salnecke räkenskaper framgår dock att porten var målad i svart, och att man år 1815 beställde järn till "gallret vid grafven", med vilket förmodligen avses grindar vid ingången.

Inte heller är den totala kostnaden för gravkoret känd. Bara färdigställandet av murar, golv och tak kostade greve Spens 1853 Riksdaler¹⁴, en summa för vilket man vid denna tid kunde förvärva ett par normalstora bondgårdar. Denna summa



Inskriptionstavlan ovanför dörren har till delar vittrat sönder, men med största sannolikhet har texten sett ut på detta sätt, enligt en tolkning av Karl Erik Spens, Stockholm, sonson sonson son till Carl Gustaf Spens.

motsvarade nästan hela inkomsten från Salnecke detta år.¹⁵ Men det är okänt hur mycket Spens betalade personligen utöver detta. Slutsumman kan knappast ha understigit 3000 Riksdaler med tanke på vad det bör ha kostat att tillverka sarkofager m.m. Denna höga summa säger en hel del om hur viktigt det var för den dåtida eliten att manifesteras sin ställning för omvärlden.

Monumentet

År 1816 avled även lagmannen och greven Carl Gustaf Spens och han vilar själv i gravkoret, i en egen sarkofag bredvid sin hustru. Gravkoret har sedan dess använts av ättlingar till paret, även sedan släkten lämnat socknen; Salnecke förlorades i en konkurs år 1825, och Höja såldes år 1941.

Under 1900-talet har gravkoret renoverats. På 1940-talet var den i ganska dåligt skick. Taket läckte, det fanns sprickor i murarna och kryptan hade stora fukt- och frostsador. Dåvarande

kyrkoherden Erik Magnusson och medlemmar ur släkten Spens inledde då ett samarbete för att rädda byggnaden, vilket utmynnade i att församlingen fortsättningsvis skulle stå för underhållet, mot att den fick nyttja det övre rummet som bårhus och gravkapell. Ett renoveringsförslag utarbetades av arkitekten Martin Westerberg år 1945 och med medel från både pastoratet och Caroline Spens gravfond renoverades huset i sin helhet under år 1954. I kryptan lagades och putsades väggarna, golvplattorna lades på plats, och längs östra väggen iordningställdes ett kolumbarium. I det övre rummet insattes ett enkelt altare med det Spenska vapnet ovanför, skänkt av släkten. Här fanns också en stor inskriptionstavla som hugfäster minnet av släkten Spens och förvärvet av Salnecke. Den satt sannolikt tidigare inmurad på Salnecke, och fördes förmodligen till gravkoret på 1820-talet, i samband med att Carl Gustaf son, Jakob Melker, försattes i konkurs och tvingades försälja Salnecke¹⁶. Nu murades inskriptionstavlan in i västra väggen, och där

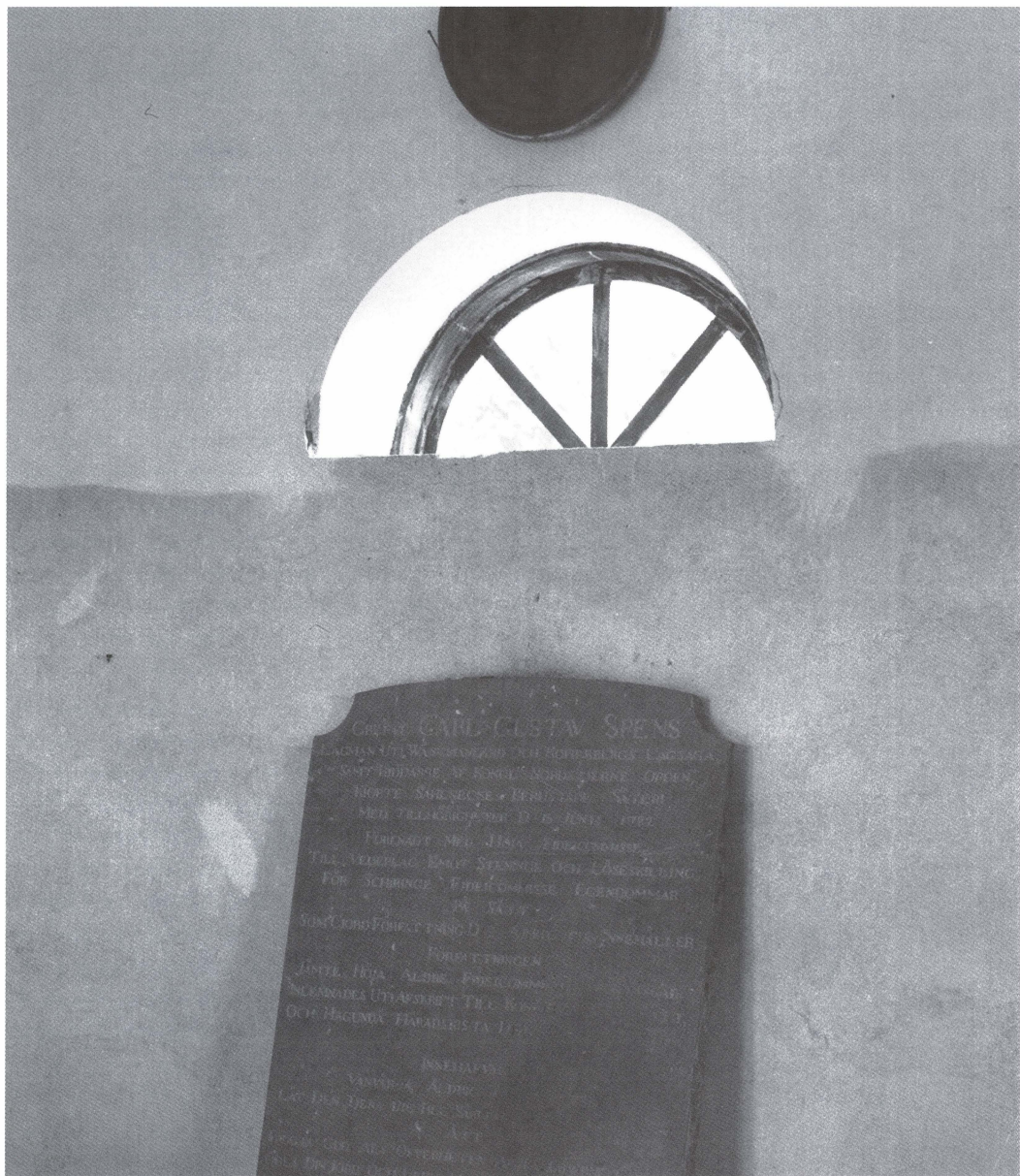


Bild 6. Inskriptionstavlan i gravkoret redogör för greve Carl Gustaf Spens förvärv av Salnecke år 1782, och har med stor sannolikhet tidigare varit placerad på fasaden till Salnecke. Efter att denna egendom förlorades i en konkurs år 1825, fördes tavlan till gravkoret. Fram till år 1954 stod tavlan ännu bara lutad mot väggen, men är sedan dess inmurad till höger innanför entrén. Foto i Upplandsmuseets bildarkiv.

ovanför anbringades en porträttmedalj av Carl Gustaf Spens. I mitten av 1990-talet renoverades gravkoret ånyo. Putsen reparerades både invändigt och utvändigt, i synnerhet i kryptan där fukten orsakat skador.¹⁷

Gravkoret på Gryta är inte unikt – gravkor av den här typen uppfördes här och var på kyrkogårdar under 1700- och 1800-talen – men ännu efter drygt 200 år efter sitt uppförande dominerar den omgivningen genom sin placering, storlek och utformning. Greve Carl Gustaf Spens och Carl Christoffer Gjörvell lyckades verkligen med sin föresats att uppföra ett monument över den grevliga ätten Spens.

Noter

- 1 Spens (1990).
- 2 Spens (1990).
- 3 Om Gjörvells liv och karriär, se Sjöberg (1994).
- 4 Sjöberg (1994) s. 174f.
- 5 Sjöberg (1994) s. 236 och 383.
- 6 Ritningen daterad 1805 och signerad CG, Höja säteri.
- 7 Sjöberg (1994) s. 192f.
- 8 Köpebrev mellan Beata Bonde och Mauritz Gustaf Reuter år 1727, Höja gårdsarkiv.
- 9 Andersson (2003).
- 10 Ulväng (2000).

- 11 Köpekontrakt 1772, hos Carl-Gustaf Spens, Tibro.
 12 Spens (1990).
 13 Ulväng.
 14 Sammanställning av kostnader för gravbyggnaden, hos Carl-Gustaf Spens, Tibro.
 15 Sammanställning av inkomster och utgifter på Salnecke 1783–1815, Höja gårdsarkiv.
 16 Ulväng (2004).
 17 Uppgifter om gravkorets renoveringar 1954 och 1990-talet av Gustaf Adlercreutz.

Källor

Otryckta

Höja säteri, Örsundsbro

Köpekontrakt Beata Bonde och Mauritz Gustaf Reuter år 1727 angående gravkoret i Östra Skrukeby kyrka, Östergötland.

Salnecke penningräkning 1783–1815.

Verifikationer 1800–1820.

Planritning öfver Höja 1805 (signerad C G).

Hos Carl-Gustaf Spens, Tibro

Köpekontrakt Carl Gustaf Spens och Nils Langmühr år 1772 angående ett gravkor i Östra Skrukeby kyrka, Östergötland.

Sammanställning av utgifter för gravkoret i Gryta (1803).

Litteratur

Andersson, G (2003) Att pränta in sitt namn: Arbogaeliten i kyrkorummet 1650–1750.

Arboga minne 2003.

Sjöberg, U (1994): *Carl Christoffer Gjörvell 1766–1837. Byggnader och inredningar i Sverige och Finland.*

Spens, E (1990): Släkten Spens gravkapell vid Gryta kyrka. *Pastoratsbladet. Gryta pastoratsblad* 3/1990.

Ulväng, G (2000): Project till bänklängd i Gryta Kyrka. *Gryta pastoratsblad* 3/2000

Ulväng, G (2004): Byggnadernas historia. *Vårdplan för Salnecke slott, Gryta, Enköpings kommun*, av Göransson, E och Höglund, S.

Göran Ulväng är FD i ekonomisk historia och även verksam som lokalhistoriker med sydvästra Uppland som främsta undersökningsområde.